

Frå Ambros T.Sollids erindingar

Ved Leif Skoje

Ambros *Torgrimsen Sollid* (1854-1919) brukte den siste tida han levde til å skrive ned livshistoria si. Han budde mesteparten av livet på Viperud i Heddal, men ein periode i barndommen budde han med foreldre på Skogen ved Omnesfossen i Sauland. Det er historia frå den tida vi presenterer her.

Som vaksen blei Ambros lærar og kommunemann og deltok i samfunnslivet på mange måtar. Han gjorde mellom anna mykje arbeid med "Hitterdalsboken" og blir kreditert i boka for dette arbeidet av forfattaren O.Holta. I 1896 fekk han også utgitt ei bok om ei reise han gjorde i Amerika.

Ein son av Ambros blei lærar i Østerdalen og eit barnebarn av sonen er jazzmusikaren Torgrim Sollid som har arbeidd mykje med folkemusikk i Østerdalen og i seinare år vore førsteamanuensis ved Musikkhøgskolen.

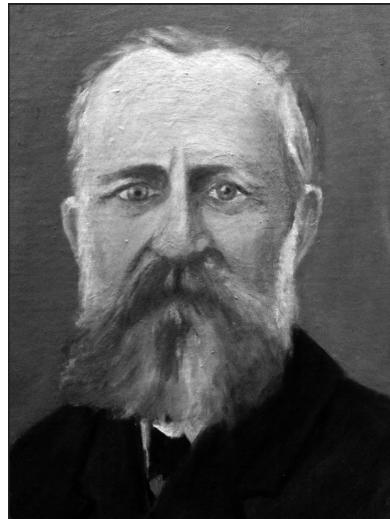
Eldste sonen, Ambros, blei mellom anna ordførar i Skien, stortingsmann for Venstre og fylkeslandbruksjef i Telemark. Sonesonen Sverre var fylkeslandbruksjef i Buskerud mange år i etterkrigstida, til ut i 1970-åra. Det er han vi har fått dette manuskriptet frå.

Utdraget frå livshistoria fortel mellom anna om ei dramatisk hending med den gamle mølla ved Klevbergholet, ved den øvste Omnesfossen.

Ambros skreiv både på riksmål og "landsmaal". Her er riksmålet litt modernisert til konservativt bokmål da det opprinnleie blei opp-

Ambros T.Sollid:
Det er truleg sonen
Ambros som har måla bildet.
(Sjå også s.62)

Bildet tilhører Olav Sollid.

skrive til skulebruk. Landsmålet er stort sett originalt. Elles er det gjort aldri så lite redigering av stoffet for å få alt fra Saulandsperioden i sammanhang.

Spørsmålsteikn betyr at handskrifta har vore vanskeleg å tyde.

I mitt 4. år 1858, flyttet far og mor til Skogen i Sauland, som far kjøpte. Der var vi i 5 år, fra mitt 4. til mitt 9. år, og derfra har jeg mange minner av hvilke jeg skal nedskrive noen. På den tid var jeg svært ivrig til å spikke, og utallige ganger stakk og skar eller hugg jeg meg så jeg ennu har arr og merker etter det. All ting ville jeg lage, men mine saker hang dårlig sammen. Jeg tapte dog aldri motet, men drev på.

En gang fikk jeg følge far til Enggravskvernen i Heddal. Der var underlige greier, og på slike drevhjul arbeidet jeg siden lenge uten at få det til noe.

Men alminnelige kvernkaller fikk jeg til, og ved "Lækja" - en renne fra en ølle i bakken lå jeg og stelde dagen lang.

Tyv

På Moen ? holdt det seg en fattig familie i et gammelt hus. Det var flere barn og gutter større enn jeg. De hadde også bekk og renner

og kvernhus bedre gjort enn mine. Blant annet var der en renne - et firkantet rør gjort av tynne smale bord. Den likte jeg svært, og en dag som vi kom derved og guttene ikke var tilstede, tok jeg den rennen og anbrakte den hjemme til mitt eget kvernhus. Men guttene kom og tok sin renne igjen og skjelte meg ut både for tyv og kjelt-ring. Det gikk meg til marg og ben, og for tyveri var jeg kurert. Men den historien fikk mor visstnok ikke vite om, ellers hadde jeg nok fått grundig julung.

Da mine lekekamerater døde

På Øvre Fosse var mange barn, større og mindre enn jeg. Der hadde jeg mine lekekamerater. Men så kom det difteri i Fossefamilien og 4 av barna døde på mindre enn 14 dager. Tre lik-kister kjørtes med en gang til graven med stort likfølge, som for like forbi mitt hjem hvor jeg sto og så på. Sorg og vemo tok meg, jeg tenkte stadig på døden og på himmelen hvor mine venner nu var.

Opp i bakken laget jeg kirke av sne, gjorde lik-kister og holdt begravelsjer. Jeg hadde dette helt for meg selv, ingen brydde seg om hva jeg puslet med. Når jeg i kveldstundene så skyer seile oppå åskammen og aftenrøden, da greptes jeg ofte av et vemo så jeg gråt.

På den tid var jeg blek og syklig. Mer enn en gang fikk jeg høre at jeg nok ikke ville bli noen gammel kar. Bestemor Mork tok således engang en rørende avskjed med meg, som jeg siden aldri har glemt.

Da jeg lærte å lese

I femårsalderen lærte mor meg å lese. Hun satt ved sitt arbeide i vævstolen og underviste meg i min ABC. Jeg lærte det fort. Når jeg var ferdig med boka, hadde man sagt meg at hanen på siste bladet skulle gale.

En dag satte jeg meg fore å lese boken igjennom på en gang. Det gjorde jeg. Så skulle jeg gå i koven mens hanen galte. Boken med hanen ble satt oppå hylla. Hanen gol forferdelig, og boken ramlet ned så melet føk. Jeg fløy inn og så spetaklet, men jeg var

meget skuffet, for hanen lignet far i stemmen på en prikk. Men moro var det.

I seksårsalderen gikk jeg i skole for sersjant Ambros Aamodt Jutesgard? på nedre Landsverk, hvor det var fast skole inne i dagligstuen. På eksamen satt jeg i sogneprestens fang ved enden av bordet, mens ungene ble overhørt, og jeg gav svar og kunne lese så det rant. Da var jeg vel ikke fyldt 7 år.

Mor lærte meg Fadervår og salmevers. Senere lærte jeg også å synge salmer både av henne og hennes søskenhistorie John O.Landsverk. Han var religiøs og besøkte oss ofte. John kjøpte gården Skogen av far, og vi flyttet tilbake til Hiterdal i 1863.

Fra den tid vi bodde i Sauland har jeg en rikdom av minner. Jeg husker de bygde ny kvern på østsiden i mellomste Omnesfossen. Den første møller der het Kittil Blomhaugen. Han var en stor kjempekar, men noe gammel. Mens han hugget isen under det store vannhjulet, begynte hjulet å gå og grep han og knuget han under, så han lå tvifald under hjulet som på den måte stanset. Der fant man han fastfrosset og fikk han med stor møye løs. Jeg så de bar han ut

Klevberghølet mylle låg ved det øvste fossefalleret rett ned for Rohølhaugen.

Foto: Mattis Omnes

og la han i en kjørekasse hvor han lå i en ring?. Dette gjorde et skrekkelig inntrykk på meg. Jeg sto og så til fra berget på vestsiden.

Klevberghulmøllen hørte for en halvdel oss til, mens vi var på Skogen. En gang brant møllen midt på vinteren. Jeg sto på bakken og så det svære flammehav stige opp der nedefra dypet i den mørke kveld. Det var et storartet om enn sørgeligt syn. Kvernen var uassurert, og far led stort tap. Om våren bygde de nytt kvernhus. Da var jeg dernede ofte. En gang spurte jeg en tømmermann hvor "hytten" skulle være (Møllerens værelse i kvernhuset). Da han svarte at det visste han ikke, så gikk jeg og trallet for meg selv:

Å vil du håla¹ hytta
so må du håla no
Å vil du håla hytta
so må du håla no

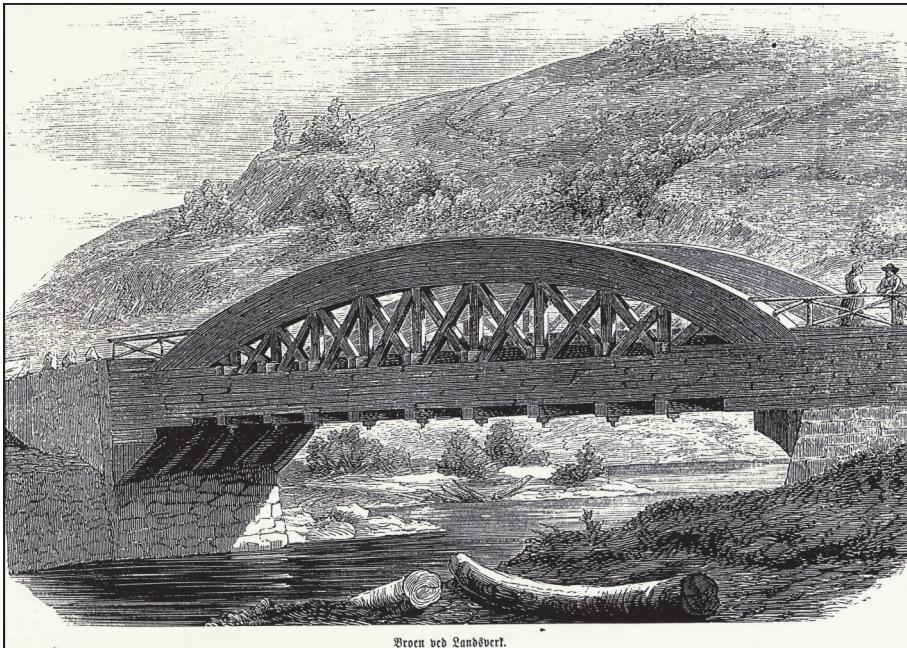
Det lo tømmermennene av siden, og sang dette når de så meg.

Håla = gjøre hul.

Da fjellet styrtet ned

Neste vinter nært før jul skjedde der en ny ulykke med kvernen. Der løsnet nemlig et klippestykke stort som et lite hus i ufsen og falt ned imot kvernhusveggen, så huset kastedes 1? alen tilside. Det var såvidt det hang på halstenene. Kvernekallene stod skrå, og vannet fra rennene stødte like mot veggen. Men det som var det mest minneverdige for meg var da mølleren, Hans Fløran kom hjem til Skogen og meldte ulykken. Klokken var omlag 4 om morgenen. Jeg lå våken med far i sengen, mens mor satt fremme ved åren og skulle bake kaker på takke før vi sto opp.

Mølleren kom inn på hoselesten og forresten trøyeløs og lueløs, og med snø overalt. Han hadde stuppet på veien. Da han kom inn skrikende og andpusten og holdt på med "Gud bevare meg i Jesu Kristi navn!" spurte far om han var blitt gal, eller hva det stod på som var så ille. Da sa Hans: "Eg låg i hytta og sov på benken, kvernene gikk. Da hende - Gud bevare meg i - osv. det noko som eg ikkje veit kva er. Med eingong risste huset, så eg tumla av benken. Omnen

Brua ved Landsverk.

Landsverk bro blei påbegynt i 1859 og var eit praktfult arbeid i tre, men etter mørster av jernbruer. Brua blei avløyst av ny jernfagbru ved Spinneriet (Heddal mølle) i 1895.

Bildet sto i Skilling-Magasin (Eit tidsskrift frå 1866).

datt ned og eldmørja for omkring meg. Ljoset slokna og det blei bek-mørkt. Ein forskrekkeleg sus blei det, og kvernene hev stansa. Be-vare meg i J.K namn! Au Au. Anten er dette sjølve fanden, eller eg veit ikkje i - osv."

Far sto opp og spikka fliser til en fakk, og gikk da ned til kvern-en og fikk se hva der var hendt. Alt i kvernhuset måtte flyttes og rettes og rennene forandres, og det ble et svært arbeide. Klippestyk-ket lå imot veggen så lenge det huset sto - i mange ar.

To ganger husker jeg Landsverk bro ble bygget opp, og at den reiste i flommen. Det morsomste der var kranen som de drog sten med. Jeg arbeidet sent og tidlig på slik en maskin, men det ble fias-ko.

Hos oss bodde noen broarbeidere, deriblandt en tuddøl som hadde en smør-ask som ikke ble tom. Da de andre spurte han, hvorle-

des han fikk smøret til å vare så lenge, svarte han: "Eg berre stikk åt det eg, og då må det vel vara."

Skogbrann

Jeg husker den store eldebrann i Flørmarken og i Hyttaåsen i Sauland. Det var antagelig i 1861. Jeg og mor satt om kvelden i Skogskasin og så der bort. Hele åsen sto i røk og flammer.

Da jeg var 6-7 år, gikk jeg alene helt til posthuset som dengang var på Brekka borti Sauland, og til landhandler Holst som handlet på Nordre Mosebø.

"Trækesjølen" og tenestejenta hans

Det var Kristen Sveinungsen Landsverk - mors onkel, vi kalte "Trækesjølen". Han var tre alen høy og så fet og tjukk at han veide 1.? Han kjøpte Østre Landsverk og bygde der et langt hus med gang i midten. Der drev han en tid landhandleri.

Han var enkemann, og Ingrid Haukeli var styrer i huset. Der var jeg ofte, og alltid fikk jeg noget, dels av Sjølen, og dels av Ingrid. Hun ville absolutt få tak i Sjølen, og derfor galdt det å holde seg inne med mor, så hun kunne legge et godt ord inn. Men det lykkedes nok ikke for henne.

En gang fikk jeg av Sjølen en hvit sukker-?. Jeg hadde min store møye med å bære den på skulderen, mens Trækesjølen så etter meg og lo. En morgen kom jeg, før gammelen var stått opp. Ingrid bakte kaker i eldhuset, og jeg gikk dit. Der satte hun frem for meg en nybakt smørkake, samt smør og ost og en dugelig spølkum kaffe. Jeg spiste og spiste, og det gale mennesket foret og stappet i meg til jeg nær hadde sprukket. Da jeg gikk hjemover, var jeg svært syk, så jeg hadde nær blitt liggende på veien, og jeg hadde vondt av det lang tid etter.

Kristen hadde navnet sitt, og var fra, Landsverk i Lisleherad, men kjøpte Landsverk i Sauland og drev landhandel der.

Træk = Tjukk - også brukt om å vere gravid.

Spølkum = Kopp, bolle.

Ingrid Haukelids bryllup

Ikke fullt så meget mat fikk jeg i Ingrid Haukelids bryllup. Hun ble gift med møllerens vår, Ole Liene, og far og mor var i bryllupet og jeg med. Far var brudesvein, mor og Helga Øygarden i Sauland var brudekonser. Forresten var der fuldt av folk rundt langbordet.

Under måltidet som varte i flere timer, drakk de meget og kom opp i trette om morgengave til bruden. Da de henimot kvelden kjørte til kirken, var hele selskapet sterkt beruset. Presten Lexow nektet derfor å vie brudeparet i den tilstand, og så måtte selskapet vente i folkestuen til russet var gått av dem, så vielsen kunne foretas.

De kom hjem nokså sent. Der var da ikke stort mere igjen av bryllupssjenken, og klokka 12-1 ruslet hver til sitt. Hele dagen hadde jeg måttet bie uten mat. Ingen tenkte på meg. Jeg orket ikke gå hjem, men far måtte bære meg stykkevis.

Det var sterkt tøvær ut på vårparten, og jeg husker at far og mor vasset over Klevberghølen i sne og vann til knes over isen. Hesten hadde de latt avhente under bakkene da de kom hjem fra kirken. Lien ligger høyt oppi fjellet ovenfor Øygarden i Sauland.

Ville bli skolemester

Jeg var flink til å lese, og jeg fikk derfor ofte høre at jeg visst måtte bli skolemester. Dette gikk meg i blodet, så jeg var sikker på at jeg skulle bli det.

En gang hadde jeg fått sammen en hylle og sanket i den alle de fillebøker som fantes i huset. "Holger Danskes Krønike", med brune, fettede blader og trebind, husker jeg. Dette syntes mor og far var rart og spurte hvorfor jeg gjorde det. "Eg ska væl bli skulemeistar eg, væl", sa jeg. Jeg tror de "gjemte disse ord i sitt hjerte".

I to tre år gikk jeg i skole på Landsverk i Sauland. I mitt niende år flyttet far og mor til Heddal som forpaktere på Søndre Håberg som tilhørte Leiv Graver. Jeg gikk da to år i skole på Øvre Rekå, hvor først O.G.Hauge og siden Hans Verpe fra Lunde var mine lærere.

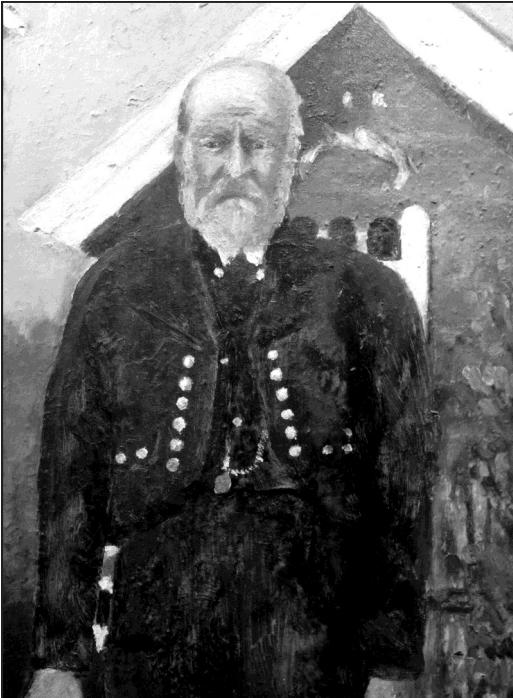
Tømmervas var ikke uvanleg. Denne er fotografert av Mattis Omnes tidleg på 1900-talet

Da tømmerhaugen løsnet

Landsmål:

Nymylla i millomste Omnesfossen var bygd. Det låg damstokk tvert yver det smale fossehogget, og der hadde eit langt tre lagt seg skrå yver og batt, so timmeret hadde lagt seg imot i slik masse at haugen rakk heilt uppunder øvste fossen. 8-10 mann arbeidde med å løysa haugen. Eg stod på berget tett ved og såg på. Eg hugsar enno Herbjørn Haaberg, Ola Målarøygarden og Otter Øya, og eg trur Lars Troldalen og var med. Alle karane gjekk omkring på timberhaugen og sokte seg lunnar og vegar, men Herbjørn gav seg til å hogga på bandtreet. Eg kunne ikkje sjå han, men høyrde hoggi.

Med eitt vart det eit følt brak. Herbjørn skreik og kom upp, og heile haugen for med knak og brak på fossen. Heile timberfloi uppver var i farten. Karane skunda seg til lands, men gamle Otter Øya var styl og dumpa ned mellom timberet. Der sto han og huska upp

Her veit vi sikkert at det er sonen Ambros som har måla far sin på hans eldre dagar. Han står foran stabburet i Viperud i Heddal.

Bildet tilhører Olav Sollid.

og ned millom stokkane, og det bar fort imot fossen. Det vart ein fæl skrik, karane sto rådlause. Men då rende Herbjørn Haaberg ut på haugen, hogg båtshaken i nakken på Otter, og drog han med tillands yver timberet som ein stokk.

Der låg Otter på landet og var ei stund roleg. Men så kveikte han seg såvidt at dei kunne fylgje honom yver Rohølen og heim til oss på Skogen. Der låg han i nokre dagar. Han hadde ein stor blå flekk på brystet, men eg kan ikkje hugse at han hadde merke etter båts-haken. Den hev berre fata i klædi. Ellest veit eg no ikkje sikkert um han hadde sår hell. Eg kan ikkje hugse det.

I livsfære

Eg var vel umlag 7 år gamal, og me budde på Skogen i Sauland. Dei arbeidde med å vøla skrådammen, ovanfor øvste Omnesfossen, midt for Klevbergholet. Det var rotne nåler i dammen, og så sette dei i nye her og der. Ovanfor skrådammen var det svarte hølen, Rohø-

len dei kalla. No med arbeidet gjekk på, var hølen noko grunnare, so damnålene låg berre eit stykkje nedover, men svartdjupt var det likevel.

Dei arbeidde ved østre landet da eg kom ned og skulle eit erend til far. Eg ville krabbe etter damstokken yver til honom, men då eg kom midt på dammen der var flot som smurt med såpe, sleppte eg taket og glei utsyver skråningen og beint a' svarte hølen. Men far hadde sett faren og kom som ein vind, treiv meg i håret og drog meg upp att, og så var eg berga.

Etterord

Forfattaren her lever i eit anna hundreår og opplever Omnesfoss-området på ein heilt annan måte enn vi gjer i dag. Som barn opplever han sjølvsagt ei spenning ved elva - og nærings- og yrkesaktiviteten der, som var mykje større den gongen enn nå. Det som også kjem fram er sliitet, farane og fattigdommen som opplevdes på den tida.

Dei landskapsmessige kvalitetane er fråverande og uaktuelle i teksten til Ambros. Nå for tida opplever vi Omnesfossen først og fremst som ei naturperle, og diskusjonen om eventuell kraftubygging er i gang.

Høsten 2012 er det sett i stand ein tursti langs Omnesfossen. Frå berga på nordsida av elva mellom bruene er det merka med blått langs elva forbi fossefalla og opp til brukara som står att frå den gamle trebrua ovanfor Rohølen. Dette har gjort området lettare tilgjengeleg og meir verdifullt for turistar og fastbuande. Ann-Elin Wang, som har vakse opp ved Omnesfossen, har stått for denne ideen og mykje av gjennomføringa.